

Zárójelentés

az OTKA K 100546 „Gazdasági-szociális reformelképzelések és társadalmi modellek a két világháború között” című pályázathoz

Tartalom

1. A kutatócsoport összetétele.....	2
2. A kutatás infrastrukturális háttere	2
3. A kutatás módszertana	2
4. A kutatás eredményei	4
5. A kutatás eredményeinek hasznosítása	13

Az elmúlt években tapasztalható világméretű hitel-, majd gazdasági válság komoly tudományos érdeklődést generált a múltbeli gazdasági-társadalmi válságperiódusok (különösen az 1929-ben kitört gazdasági világválság) valamint az azokra adott válasz-alternatívák iránt. Megfogalmazódott annak az igénye, hogy a most megélt folyamatokat történeti párhuzamok segítségével váljanak érthetőbbé, illetve hogy a történettudomány feltáró munkája révén többet lehessen megtudni olyan, a problémák megoldását célzó korábbi elméletekről és gyakorlati kísérletekről, melyek egyes elemeit a mai viszonyokra alkalmazva sikerrel lehetne felhasználni a jelenkor nehézségeinek leküzdésében is. Kutatásunk célja így a tapasztalható európai trendekhez kapcsolódóan a két világháború közötti gazdasági-szociális változások és a velük szorosan összefüggő társadalmi illetve politikai modellek interdiszciplináris, több szempontból történő vizsgálata felé irányult. A két világháború közötti nemzetközi és magyar gazdasági-társadalmi reformelképzeléseket nem csak önmagukban, mint sui generis rendszereket kívántuk elemezni, hanem a korszakban tapasztalható holisztikus szemléletet kutatásunkra is átültetve, a politikai és társadalmi folyamatokat a nemzetközi gazdaságelmélet korabeli fejlődésének inercia-rendszerébe ágyazottan, előítélet-mentesen, mind elméleti, mind gyakorlati síkon vizsgáltuk.

1. A kutatócsoport összetétele

A pályázatban megjelölt kutatócsoport-összetétel a kutatás hároméves időtartama alatt végig változatlan maradt. Célunk volt, hogy aránylag fiatal, de tapasztalt vezető kutató mellett (Zachar Péter Krisztián) a szakmában elismert senior kutatók és elkötelezett, szakmailag kompetens illetve fiatal, pályakezdő társkutatók együttműködésével valósíthassuk meg kutatási céljainkat. A kutatócsoport számos tagja különböző egyéb formákban már évek óta együtt dolgozott, ezáltal a közös munka során valós és eredményes tudományos kooperációt tudott kialakítani. A pályázat senior és társkutatói (dr. Strausz Péter, dr. Rab Virág, dr. habil. Ujváry Gábor) mellett a befogadó-intézmény (Kodolányi János Főiskola) vezető oktatói is (dr. Vizi László Tamás, dr. habil. Simándi Irén, dr. Demeter Zsófia, dr. Csurgai-Horváth József) részt vállaltak a kutatócsoporti megbeszéléseken, tanácsaikkal és javaslataikkal segítették a pályázatban mindvégig szereplő pályakezdő kutató (Rigó Balázs) munkáját is. A kutatószemélyzeten kívül egy megbízási szerződéssel alkalmazott adminisztratív munkatárs (Dzsida Adrienn) állt mindvégig a kutatócsoport rendelkezésére.

2. A kutatás infrastrukturális háttere

A kutatáshoz nem volt szükségünk az OTKA-költségvetést terhelő komolyabb beruházásokra és infrastrukturális befektetésekre. Befogadó intézményünk, a Kodolányi János Főiskola az első pillanattól kezdődően biztosította a kutatómunka teljes körű infrastrukturális hátterét (döntően a munkához nélkülözhetetlen számítógépes ellátottságot és irodahasználatot). Vezető kutatóként ezúton szeretném megköszönni a főiskola rugalmas segítségnyújtását és a kutatást támogató attitűdjét.

3. A kutatás módszertana

A komplex, interdiszciplináris alapkutatás elsődlegesen a történettudomány, ezen belül a gazdaság-, társadalom- és mentalitástörténet különböző módszereit vette alapul. Az elsődleges korabeli forrásokra támaszkodó, feltáró és alapozó kutatásba

bevontuk a politikatudomány, a nemzetközi kapcsolatok valamint a transnational orientation szempontjait is. Ezekkel rávilágítottunk, hogy egyes meghatározó személyek (teoretikusok, gazdasági és politikai vezetők stb.) közötti kapcsolat (kollegiális vagy tanár-tanítvány viszony) és az államközi kapcsolatok szintje alatt lévő kommunikációs csatornák működése mennyiben járulhatott hozzá a különböző eszmék áramlásához és egymásra hatásához.

Vizsgálódásunk során a vonatkozó könyvészeti és sajtóanyagot alapvetően a fővárosban található könyvtárakban és gyűjteményekben dolgoztuk fel. A hazai sajtó elemzése során elsősorban a Pesti Napló, Budapesti Hírlap, Nemzeti Újság, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Újság, Népszava, Függetlenség lapszámait és cikkeit elemeztük. A folyóiratok közül többek között a Magyar Szemle, Társadalomtudomány, Közgazdasági Szemle, Korunk, Tőke, Szociális Szemle, Magyar Kultúra, Katholikus Szemle, majd a Vigília lapszámait elemeztük.

A levéltári kutatás során a számunkra releváns anyagot őrző budapesti levéltárak mellett (elsősorban MNL OL, többek között K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek; K 63 Külügyminisztérium. Politikai osztály iratai; K 105 Külügyminisztériumi Levéltár, Vatikáni követség; K 428 A Magyar Távírási Iroda híryanagja; K 429. Kozma Miklós iratai; Z 213. A Gyáriparosok Országos Szövetségének /GYOSZ/ iratai. Érdekképviseleti reform 1940-1941.; Z 192 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara /BKIK/ iratai.) a vidéki és az egyházi gyűjtemények anyagait igyekeztünk a témához a legszélesebb körben feltárni.

A vidéki levéltári kutatások kiterjedtek többek között: MNL Csongrád Megyei Levéltár (többek között Szegedi Munkásság Hivatásszervezete iratai), MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltár (többek között kecskeméti KALOT, a mezőgazdasági és a kereskedelmi és iparkamara iratai), MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (többek között Soproni és Sopronvidéki Keresztényszocialista Egyesület iratai, Soproni Katolikus Kör iratai, Soproni Kereskedelmi és Iparkamara iratai) MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (többek között a Győr vármegye Gazdasági Egyesületének iratai, Baross Szövetség győri csoportjának iratai, Győri Kereskedelmi és Iparkamara iratai) MNL Baranya Megyei Levéltár (többek között Baranya Vármegye Gazdasági Egyesületének és a Pécsi Kereskedelmi és

Iparkamara iratai) MNL Pest Megyei Levéltár (többek között Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége iratai, Pest Vármegye Gazdasági Egyesületének iratai).

Az egyházi állagok közül feltártuk: Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár (többek között Glattfelder Gyula püspök hagyatéka, Actio Catholica), Prímási Levéltár Esztergom (többek között a KALOT, Csernoch János és Serédi Jusztinián hercegprímások iratai, Budapesti Helynökség iratai, Serédi Jusztinián magánlevéltára), Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (KALOT, KALÁSZ iratai), Győri Egyházmegyei Levéltár (többek között Püspöki Körlevelek), Székesfehérvári püspöki levéltár, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (többek között Grósz József iratai, Püspöki Körlevelek) valamint JTMRL – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltára (Varga László S.J. iratanyaga).

A külföldi vonatkozású angol, német és olasz nyelvű könyvészeti és sajtó-anyagot alapvetően a bécsi Nationalbibliothekben, valamint az Universitát Wien könyvtaraban dolgoztuk fel. Emellett primér forrásokat elemeztünk a bécsi Staatsarchiv, a Wirtschaftskammer Österreich, az Arbeiterkammer Wien, valamint a Hágai Levéltár gazdasági gyűjteményekben is.

4. A kutatás eredményei

Az 1929-ben induló gazdasági válság rendkívül rövid idő alatt a manchesteri típusú laissez faire kapitalizmus addig ismert leghosszabb és legpusztítóbb kriziseve notte ki magát. A válságtudat áthatotta a teljes két világháború kozotti társadalmat és politikai elitet és innen sok esetben a tényleges krízishelyzetek előtt is utat talált az „atlagpolgarok” életébe. A válsággal foglalkozók számára a megváltozott körülmények kozott egyértelmű volt, hogy az első világháború előtti liberális alapokon nyugvó manchesteri gazdasági és az individualizmust valló társadalmi, politikai berendezkedés igen súlyos helyzetbe jutott.

Kutatásunk során bemutatottuk, hogy miként élték meg a kortársak a válságot, miben mutatkoztak a politika, gazdaság és társadalom liberális szervezésében a válságjelek. Már az első világháború felé vezető út során megtapasztalható volt Európa-szerte a gazdasági megtorpanás; nyilvánvalóvá váltak az elmúlt évtizedek során kiépült modern típusú európai társadalmi, gazdasági és politikai rendszerek

árnyoldalai. Noha a fejlett gazdasági struktúrák létrejötte és összekapcsolódása a liberalizmussal egyre több ember számára tette lehetővé az evilági jólétet és a személyes szabadságot, mindez a hagyományos társadalmi és gazdasági struktúrák felszámolásával járt kéz a kézben. A tudományos-műszaki fejlődés sikerei nyomán létrejött ugyan a „nagytóke kora”, ami egy immár összefüggő világpiac kialakulását hozta magával. Azonban éppen a részvénytársaságok nemzetközi térnyerése, a piac megnövekedett tőkeigénye hozta magával a kizsákmányolás, a modern „ipari rabszolgaság” kiéleződését, valamint a neoprotekcionizmus megerősödését. Az első komoly nemzetközi válság (1873) rámutatott a társadalmakban és a politikában egyre határozottabban körvonalazódó új – liberalizmus- és kapitalizmus-ellenes – mozgalmakra és eszmékre. A konzervatív körök ellenérzése különösen akkor erősödött meg a liberális eszmerendszerrel szemben, amikor az szövetségre lépett a demokratizmussal: ez ugyanis a monarchikus államformák elleni harcot és a régmúlt hagyományaiban gyökerező társadalmi-gazdasági szerkezet alapvető megváltoztatásának igényét is jelentette. Az ugyanekkor tömegtámogatásra szert tevő szocialista eszmerendszer pedig a liberális tőkefelhalmozásból fakadó egyenlőtlen vagyoni elosztás következményeit sérelmezte és kívánta kiiktatni, alapvetően harcias, a hatalomátvételt bármi áron megvalósító úton. A korszak szociálisan érzékeny, vezető liberális gondolkodói nem tekintették feladatuknak a jövedelemkülönbségek általános mérséklését, mindösszesen a társadalom legaljára szorulókkal foglalkoztak.

A kialakult gazdasági, államszervezési, társadalmi és szociális válság révén számos gondolkodóban kérdőjeleződött meg a liberalizmus emberképe: az ember nem képes önmaga javítani a földi létén, nem valósul meg mindenki szabadsága révén a humánusabb, élhetőbb társadalom. A szabadság kiterjesztése nem a boldogság forrásává vált, hanem a „homo homini lupus” elv még fokozottabb megjelenésévé. Ebben pedig a piaci, gazdasági folyamatok is komoly szerepet tölthettek be. Európa ugyan fejlődött, gazdagodott éppen a liberalizmus által támogatott szabad kutatás és iparosodás folytán, de csakhamar elveszítette lendületét és erkölcsi erejét. A piac által szabályozott „természetes társadalmi és gazdasági rend” utópia maradt: a liberálisok a piac tekintetében is hittek a természeti törvényekben, melyek önmaguktól megvalósítják a megfelelő gazdasági folyamatokat, de ezek nem hozták meg a szociális jólétet és békét. Világossá vált, hogy a liberális szabadsággeszme és

annak alkalmazása beszűkített: az egyének, bizonyos kiváltságos gazdagok számára biztosítja a „szabadságot”. A korabeli Európában tapasztalható infláció, a pénztartalékok kiürülése, a munkanélküliség és a szegénység olyan társadalmi feszültségeket generáltak, amelyek egyre nyilvánvalóbbá tették a szabad versenyen alapuló liberális pénzpiaci szemléletmód és politika árnyoldalait.

Mindennek nyomán folyamatosan erősödött a közösség, a társadalmi összetartozás hangsúlyozása, az etika és morál kérdéseinek újrafelfedezése, valamint párhuzamosan a radikális megoldások előtérbe kerülése is. Különösen Kelet- és Közép-Európa kínált jó táptalajt azoknak a mozgalmaknak, amelyek az „egység, rend és integritás” megteremtését vizionálták. A problémák iránt fogékony politikusok, szociológusok, társadalomtudósok és közgazdászok ettől kezdve az elsődleges kérdésnek az állam szerkezetének megerősítését, valamint a nemzetgazdaságban elfoglalt helyének tisztázását tekintették. Elterjedté vált a gazdasági-társadalmi válsággal kéz a kézben járó erkölcsi válság gondolata, a demokratikus parlamentáris berendezkedés és a pártrendszerek kritikája. Az egyes országok szakmai-politikai közvéleménye egyetértett abban, hogy az individualista, szétforgácsoló társadalmak helyett a közösségi szint megerősítésével valósulhat meg a válságok leküzdése. Szintén alaptézisként fogalmazódott meg, hogy nem elégséges a tünetek, vagyis a társadalmi feszültségek és a gazdasági, szociális problémák felületi kezelése. Sokkal mélyebbre ható megoldásokra van szükség: egy teljesen új politikai, társadalmi-gazdasági rendszerre. Mindezek nyomán természetesen a liberális eszme hívei számára is újra kellett értelmezni a kereteket és lehetőségeket, így megindult az első átfogó liberális reform kidolgozása is. Kutatásunk eredményei nyomán ezeket a különböző előjelű kísérleteket mutattuk be részletesen.

A hagyományos liberális nézetek körében kimutattuk a klasszikus manchesteri kapitalizmus továbbélését, a libertárius gondolkodók hallani sem akartak az állam beavatkozásáról a gazdaságba; továbbra is úgy vélték, hogy a társadalomban alapvetően minden baj okozója az állami önkény, amelyet mindenképp meg kell szüntetni, hogy a gazdaság önmagát irányíthassa. Így bemutatásra került többek között a korszakban is még jelen lévő német Historische Schule der Nationalökonomie második generációja, illetve az általuk vívott tudományos viták (Gustav Schmoller, Karl Bücher, Lujo Brentano). Ehhez hasonlóan a Carl Menger munkássága nyomán kialakult neoklasszikus liberalizmus osztrák iskolája

(Österreichische Schule der Nationalökonomie) számára is az általános elfordulás a liberalizmus eszméitől, a nemzetközi szabadkereskedelemtől és a manchesteri kapitalizmustól a romlásba vezető egyenes út volt (Eugen von Böhm-Bawerk, Friedrich von Wieser). Különösen a szerves gazdaság, illetve bárminemű kollektivizálás gondolata váltotta ki kritikájukat. A fiatalabb generáció tagjai közül mindenekelőtt két rendkívüli gondolkodóra fókuszáltunk: Ludwig von Mises (1881-1973) és Friedrich August von Hayek nézetei kerültek ismertetésre, melyek azonban önmagukban is eltérőek és mutatják az osztrák iskola válságát is. Hozzájuk hasonlóan Adolf Weber (1876-1963) közgazdász, a korszak egyik legjelentősebb liberális gondolkodója Európában, több munkájában ítélte el a zárt nemzeti gazdaságokról és az állami gazdaságirányításról terjedő korabeli koncepciókat.

A válság elhúzódása, a heves ellenreakciók és az egyre újabb gazdasági-társadalmi elméletek megszületésével azonban voltak, akik elbizonytalanodtak és hajlandóak voltak elismerni: a gazdaság már nem működhet bizonyos fokú központi állami beavatkozás nélkül. Alfred Marshall munkássága, majd Richard Kahn 1931-ben a jótékony állami beavatkozásról fogalmazott meg egy önálló gondolatsort. Az Egyesült Államokban Stuart Chase 1932-ben adta ki a gazdasági reformokat sürgető „A new deal” című munkáját. De a legkeményebb kritikát és legjelentősebb tanokat minden bizonnyal John Maynard Keynes (1883-1946) fogalmazta meg a liberális politikai oldalon. A liberális közgazdászok eme köre nem ismerte el a közgazdaság totális autonóm működését, a gazdaság teljes körű szabadságát. Szükségesnek ítélték az állami beavatkozás bizonyos mértékének biztosítását, de ezt igyekeztek elméletükben mind politikai, mind gazdasági téren is alaposan körülhatárolni.

Az elemzés során részletesen kitértünk eme liberális nézetek magyarországi visszhangjára, így többek között Kautz Gyula (1829-1909), majd a két világháború közötti meghatározó közgazdászok munkásságára (Balás Károly, Surányi-Unger Tivadar, a magyar Cobden Szövetség, Hantos Elemér). Az egyik legjelentősebb összegzést a válság magyarországi hatásáról és a szükséges, a liberalizmus megújításában gyökerező lépésekről 1926-ban Ádám László (1899-1976) újságíró, közgazdász hozta nyilvánosságra. A legnagyobb hatású magyar közgazdász a korszakban ugyanakkor minden bizonnyal Navratil Ákos (1875-1952) volt. Az uralkodó liberális irányzatok nyomán a gazdaság interdiszciplináris vizsgálatát sürgette; ezen a terén Magyarországon iskolateremtő elméleti munkát fejtett ki: az

egyres (német, osztrák, neoklasszikus) iskolák hasznosnak ítélt elemeit is beépítette saját felfogásába. Munkáiban mindvégig amellet érvelt, hogy a gazdasági szabadság és gazdasági fejlődés egy töről fakadnak és éppen ezért nem kérdőjelezhetők meg a klasszikus liberalizmus alapértékei. Mellette Heller Farkas (1877-1955) tekinthető a két világháború közötti időszak legkiemelkedőbb liberális indíttatású magyar közgazdászának. A korszakban egyre erősebben felmerülő gazdaságpolitikai problémák, beleértve a szociális és jövedelemelosztási kérdéseket, ugyanakkor arra ösztönözték, hogy újragondolja az állam gazdasági szerepét: a nyugati tendenciákhoz igazodva végül ő is szükségesnek ítélte az állami beavatkozás bizonyos mértékének biztosítását.

A liberális eszmék baloldali kritikájának egyik korai lenyomata az „államkapitalizmus” vagy „szervezett kapitalizmus” gondolatának megjelenése az 1920-as években. Ennek egyik fő elmélet-alkotójának Werner Sombart (1863-1941) német közgazdász tekinthető. Az államkapitalizmus lényegi eleme az állam beavatkozása bizonyos gazdasági és társadalmi folyamatokba: az állam irányító tevékenysége mellett a termelési eszközök a tőkés magántulajdonában maradnak. Az állam csak az árú termelését és cirkulációját szabályozza, de irányítja az árak és munkaviszonyok alakulásával a jövedelem megoszlását is. Ezt a koncepciót fejlesztette tovább Robert Hilferding (1877-1941) elképzelése a „szervezett kapitalizmusról”. Vizsgálatuk elméletét az általános, mindent átfogó gazdasági kartellról. Kitértünk Franz Oppenheimer (1864-1943), valamint Silvio Gesell (1862-1930) a szabadgazdasági közgazdasági doktrína (Freiwirtschaft) megalapítója munkásságára és tárgyaltuk ezen elemek megjelenését Magyarországon Izsák László (1911-1986), Fáskesti Tibor (1899-1964), Bell Miklós (1879-1939), vagy Béli Béla (1903-1975) munkásságában.

Kutatásunk meghatározó része eme elméleteken túl a korszak leginkább meghatározó, de leginkább félremagyarázott eszmerendszerét a hivatásrendi, korporatív gondolkört mutatta be rendkívül részletesen. A munka nemcsak visszatekintett a rendi gondolat történelmi előzményeire (Aquinói Szent Tamás teológiai munkásságára, a közjó fogalmának /bonum commune/ megszületésére), de egyben bemutatta a 19. századi újraértelmezését is (a „politikai romantika” elméletét, Adam Heinrich Müller /1779-1829/ filozófiáját, a 19. század főbb rendi gondolkodóit és elméleteiket, valamint különösen Karl von Vogelsang /1818-1890/ nézeteit, aki a

korai rendi gondolat egyik legkidolgozottabb rendszerét és szociálpolitikai programját hagyományozta a 20. századi követőkre.)

Még ennél is jelentősebb teret kap az elemzésben az Adolph Kolping (1813-1865), majd Wilhelm Emmanuel Ketteler püspök (1811-1877) munkássága nyomán kialakuló szolidarizmus eszméje és fontos propagálója a Szociális és Közgazdasági Tanulmányok Katolikus Uniója (Fribourgi Unió). A katolikus tudósok a társadalmi igazságosság gondolatát állították középpontba és kidolgozták a magántulajdon kettős természetének elméletét: a magántulajdon nem csak az egyén boldogulását hivatott szolgálni, hanem egyben közösségi aspektussal is rendelkezik. Elfogadták a piacgazdaság szükségszerűségét, de kinyilvánították, hogy az a működő formájában egoista, és bűnös a társadalmi struktúrákban mutatkozó problémák kapcsán. Mindezek alapján szükség van az állami beavatkozásra, hogy ki tudja javítani és ellensúlyozni tudja a rendszerben mutatkozó rossz tendenciákat.

E gondolatok hatottak és beépültek a korszak pápai enciklikáiba, így XIII. Leó *Rerum novarum* kezdetű tanításába, melynek megjelenése tovább mélyítette az államreformról folytatott diskurzust. A szolidarizmus elméletének legjelentősebb kidolgozója Heinrich Pesch (1856-1926) jezsuita páter, közgazdász és társadalomfilozófus. Több ezer oldalnyi munkássága komoly hatást gyakorolt a két világháború közötti gondolkodókra. A keresztény erkölcs és a hit tanítása alapján olyan társadalmi rendszert kívánt megvalósítani, amely érvényre tudja juttatni az emberek közötti szolidáris kapcsolatokat; ezek olyan természetes közösségekben nyilvánulnak meg, mint a család és az állam. Míg a liberalizmus és individualizmus a szabadság-fogalmat, a marxizmus és szocializmus az egyenlőség-fogalmat állította középpontjába, addig a szolidarizmus az egységet, az egymás iránti elköteleződést, szolidaritást helyezte fókuszába.

Magyarországon e korai gondolkodók munkássága tükröződik Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök és Giesswein Sándor (1856–1923) pápai prelátus munkásságában. Az ő tevékenységük révén jelent meg a magyar politikai közéletben a keresztényszociális politizálás és keresztény munkás-szakszervezet.

Az első világháború utáni időszak hozta meg általánosan Európában a hivatásrendiség politikai programmá emelését. A Weimari Köztársaság területén Arthur Moeller van der Bruck (1876-1925) és a radikális gondolkodókat is tömörítő

„Juni-Klub” volt a rendiség első komoly politikai propagálója. Ekkor született meg Heinrich Herrfahrtdt (1890-1969) révén a hivatásrendi eszme első történeti mélységű feldolgozása és fejlődés-leírása. E munkák is előrevetítették a korporatív nézetek, a hivatásrendi gondolat autoriter állameszmévé formálását.

Ezzel szemben lépett fel a szolidarizmus második generációja: a „Königswinterer Kreis” vezető szereplője Oswald von Nell-Breuning (1890-1991) jezsuita atya volt, aki nem az egész államrend újrendezését kívánta, hanem a szociális partnerek és a társadalom alkotóelemei közötti kapcsolatok újragondolását. Gustav Gundlach mellett a legfontosabb munkákat Johannes Messner (1891-1984) publikálta. Messner megközelítése nem kapitalizmusellenes, és nem „harmadik utas megoldást” keresett a tervgazdálkodás és a szabad piacgazdaság között; szilárd katolikus, egyházi alapokon nyugodva elvetette a kapitalizmus árnyoldalait: az önzését és annak társadalomromboló hatásait. Ugyanakkor szerinte ezek a normák legkönnyebben a hivatásrendi piacgazdaság keretei között valósíthatók meg. E nézetek komoly hatást gyakoroltak XI. Pius pápára, aki – elsősorban Nell-Breuning segítségével – 1931-ben tette közzé Quadragesimo anno kezdetű enciklikáját, mely az egyik legfontosabb egyházi dokumentummá vált a korszakban.

De a rendi gondolat fejlődésére még ennél is nagyobb hatást gyakorolt Othmar Spann (1878-1950) munkássága. Az általa megalkotott koncepció megfosztotta a hittől és az egyházi tanítástól a rendiséget, így született meg az univerzalizmus elmélete. Magát a kifejezést 1908-ban ő maga alkotta meg, amellyel alapvetően az individualizmussal kívánt szembeszállni. Szerinte az organikus társadalomban az egyénnek nincs különálló, önálló léte; az egyén csupán egy része, egy tagja a valóságos, értelemmel bíró, egységes élő szervezetnek, a társadalomnak. Spann szerint az individualizmus leküzdéséhez egyben a liberalizmuson és a demokrácián kell túllépni. Ezért van szükség a hivatásrendiségre és annak akár erővel történő megvalósítására. A külön gondolkodó ismertségét így a radikális szélsőjobb is igyekezett saját javára fordítani: a nemzetiszocialista párttal kokettáló Spannt a náci ideológia terjesztésére használták fel intellektuális körökben...

Az elméleti, eszmetörténeti megoldási kísérleteken túl komoly teret szenteltünk a válság gyakorlati megoldási kísérleteinek is. Így részletesen foglalkoztunk a hivatásrendi osztrák állammal (Ständestaat), annak filozófiai alapjaival és

alkotmányos rendjével; továbbá Antonio de Oliveira Salazar portugál államkísérletével és alkotmányos rendjével is (Estado Novo). Alapvetően kimutattuk: mind az osztrák, mind a portugál esetben csak szólamaiban, hivatkozásaiban lelhető meg az egyházi társadalmi tanítás. A szolidarizmus koncepciója és a pápák által felvázolt önkéntes hivatásrendiség tartalmi átültetése a gyakorlatba nem valósulhatott meg az adott autoriter keretek között. A két kísérlet ugyanakkor lehetőséget biztosított, hogy részletesen felvázoljuk a korporatív állam és a hivatásrendiség közötti kézzelfogható különbségeket. A kutatásunk eredménye így egyértelműen elhatárolja a történettudományban gyakran összerosott korporatív államot és hivatásrendi társadalmat!

Részletes teret szenteltünk a magyarországi elméleteknek és gyakorlati kísérleteknek is. Ennek során a bemutatuk azt az élénk társadalmi diskurzust, mely a hivatásrendiség körül kialakult. Mivel a politikai katolicizmus vezéregyéniségei Magyarországon is az új pápai iránymutatás alapján vélték megszüntethetőnek a károsnak tekintett szocialista és liberális befolyást, így igen gyorsan ment végbe az első hivatásrendi jellegű szervezetek megjelenése. 1933-tól az Actio Catholica tömegszervezete tűnt leginkább hivatottnak, hogy a hivatásrendiség szervezeti kereteit megteremtse. Ezt követték az ernyőszervezet alá betagolt hivatásrendi rétegszervezetek is: 1935-ben alakult meg a mindmáig jelentős hagyományokkal rendelkező KALOT, majd emellett létrehozták 1936-ban Shvoy Lajos püspök pártfogásával a KALÁSZ mozgalmat is. Az ipari munkásság megszervezését leginkább az 1939-től országos hatáskörűvé váló Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete (HSZ) vállalta fel. Ez utóbbira – a hazai tudományosságban talán első ízben – teljes körű bemutatással és történeti feltárással tértünk ki. E mozgalmakban a katolikus papság, különösen a jezsuiták vállaltak fontos szerepet. Így kutatásunkban részletesen bemutatásra került Varga László páter (1901-1974) elméleti és gyakorlati munkássága, valamint Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm jezsuita atyák szerepe is. Mellettük olyan kiemelkedő magyar gondolkodóknak a nézeteit ismertettük, mint Mihelics Vid, Kovrig Béla, Barankovics István, Possonyi László, Rónay György. Nekik nagy érdemük, hogy a nemzetközi tudós-hálózatokba bekapcsolódva rendszerbe tudták foglalni saját elképzeléseiket és nézeteiket Magyarországon az állam megújításáról. Novumnak tekinthető a felismerés, hogy a szociális kérdés megoldásában e gondolkodók különbséget tettek a hivatásrendi

társadalom (melynek kiépítését szorgalmazták) és hivatásrendi (korporatív) állam között, mely a kortársak véleménye szerint könnyen magában hordhatja egy totalitárius rezsim kialakulásának veszélyét. Ezért is foglalkoztak a magyar elemzők behatóan az osztrák és a portugál államberendezkedéssel és az olasz mintával. Ha Magyarország politikai-társadalmi életében nem következik be a német, majd a szovjet megszállás, a katolikus tudós-kör tagjai minden bizonnyal a magyar kereszténydemokrácia messze ható teoretikusává válhattak volna.

Fontos eredménynek tartjuk, hogy a nemzetközi hálózatosodás révén kimutathattuk: a magyar tudósok ezer szállal kötődtek az európai fejlődésmenethez. Nem megkésett, utólagos elméleti összegzések születtek tollaikból, hanem a kortárs vitákhoz hozzájáruló, naprakész eszmei alapk munkák láttak napvilágot, melyek mindegyik nagy ideológiai irányzat esetében a legkorszerűbb közéleti és tudományos disputákhoz kapcsolódtak.

Összességében kimutattuk: a hivatásrendi elképzelések és jövőtervek a két világháború közötti Európában számos gondolkodó és politikus munkáiba utat találtak. Mindennek során ezek az eszmék nem korlátozódtak egy szűk, szélsőjobboldalinak, reakciónak vagy fasisztának mondható körre („lunatic fringe”). Sokkal inkább olyan széles körben elterjedt nézetkört alkottak, amelyek a politikai „mainstream” részévé váltak. Figyelembe véve a szociális dimenziót, elmondható, hogy a szocialista munkásmozgalomtól egészen a politikai katolicizmusig, illetve a szélsőséges nemzetiszocialista eszméig számos esetben szolgálták hivatkozási alapul. Figyelembe véve az „államkapitalizmus” és a „tervezdálkodás” körül kirajzolódó gazdaságelméleti polémiákat, a kor kollektívizmust támogató és anti-liberális hajlamai kedveztek a hivatásrendi eszme elterjedésének, különösen mivel ez utóbbi elutasította a másik két nagy irányzatra jellemző eszmét: a magántulajdon korlátozását és az etatizmust. Ezáltal a hivatásrendiség versenyképesnek mutatkozott a szociáldemokráciával és a totalitarizmussal szemben is.

Kutatásunk során kimutattuk: a második világháború után eme eszmék nem tűntek el. Elmondhatjuk, hogy főként a katolikus egyház szociális tanításával egybecsengő hivatásrendi nézőpontok (szolidarizmus) élték túl a második világegyeztet. Ezáltal hatottak a modern kereszténydemokrata nézetrendszer kialakulására is. Ebben a folyamatban fontos tény volt, hogy a nagy viták és polémiák ellenére a klasszikus

liberalizmus eszméi közül számos megkérdőjelezhetetlenül beépült a mérsékelt (legyen az konzervatív vagy baloldali, szocialista) politikai ideológiába. A válaszok közös elemévé vált, hogy elfogadják az állami szervezet létezését, annak szükségszerűségét és így feladatuknak tekintették a közjót biztosító állam építését. Az államhoz hasonlóan a kapitalizmus alapjait, az egyén szabadságát sem vonták kétségbe sem a modern szociáldemokrata nézetek, sem a pápai megnyilatkozások és a belőlük kinövő konzervatív társadalmi-gazdasági elméletek. A katolikus fősodorban a hivatásrendiség hívei a szolidaritást helyezték keresztény-konzervatív megoldásként a középpontba: egyik társadalmi csoport támogatása sem irányulhat a másik ellen, viszont az erősebb önként köteles a gyengébbnek segédkezet nyújtani. Világossá tették, hogy az ember csak társas lényként értelmezhető, és az emberi méltóság elválaszthatatlan velejárója a személyiségnek. Éppen ezért nem tekinthető egyetlen ember sem pusztán termelési tényezőnek, aki saját magát bocsátja a piacon áruba és így alávetné magát a kereslet és kínálat mechanizmusának. A modern kereszténydemokrácia hívei számára épp ezért az egykor kibékíthetetlennek tűnő munkapiaci szereplők párbeszéde a társadalom szolidaritásának kialakulásához vezet. A modern terminológiai keretek között a nemzetiszocializmus által teljesen diszkreditált „hivatásrendiség” helyébe új fogalmak léptek, mely a szociáldemokrata közép és a liberális tábor egy jelentős része számára is elfogadhatóvá vált. A negatív konnotációk elkerülése végett a neokorporatív elemek a pluralista társadalmon belül kerültek kialakításra. Így a két világháború közti gazdasági válság és társadalmi krízis feloldása és öröksége véleményünk szerint nem más, mint a modern szociális piacgazdaságban megjelenő érdekkiegyenlítés: a szociális partnerség, a szolidáris együttműködés.

5. A kutatás eredményeinek hasznosítása

Véleményünk szerint a tudományos eredmények hasznosítása a pályázatban eredetileg vállalt mértéken is túlmutatóan már eddig is sikerült. Legfontosabb eredménynek tartjuk a kutatásaink átfogó elemző bemutatását tartalmazó, részletes angol és német nyelvű rezümével ellátott monográfiánkat, mely a válság meghaladására kidolgozott különféle elméleteket és azok gyakorlati eredményeit mutatja be. (Zachar P. K.: Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern

válaszkísérletek a két világháború között Európában. Budapest, L'Harmattan, 2014. 348 p. ISBN 978-963-236-955-6)

A kutatás második évében az addigi részeredményeket egy nemzetközi konferencia keretében mutattuk be, mely egyben beágyazta tudományos feltáró-munkánkat a hazai tudományos közéletbe is. Ezen kutatócsoportunk tagjai mellett az MTA, a PPKE, a BCE, a PTE, a Sapientia Hittudományi Főiskola képviselőiben kapcsolódtak be előadók a tudományos diskurzusba. Az osztrák kollégák két intézményből két eltérő álláspontú felfogást mutattak be a korszak értelmezésével kapcsolatban. A konferencia sikerét (és a pályázat megfontolt gazdálkodását is) bizonyítja, hogy eredetileg nem tervezett módon az elhangzott előadások szerkesztett változatait egy tanulmánykötetben tudtuk megjelentetni. (Zachar P. K. /szerk./: Gazdaság, társadalom, hivatásrendiség a 20. századi Európában. Tanulmányok. Budapest, L'Harmattan, 2013. 176 p. ISBN 978-963-236-797-2)

A fenti monográfián, a saját konferencián és tanulmányköteten kívül a pályázat futamideje alatt 11 magyar nyelvű és 3 idegen nyelvű konferencia-előadás hangzott el, 4 tanulmány jelent meg konferencia-kötetben, 3 folyóiratcikk és 3 idegen nyelvű tanulmány látott napvilágot a kutatásban résztvevők tollából. A nemzetközi fórumokon való megjelenést többek között Rab Virág két az Egyesült Államokban tartott konferencia-előadása (ASEEES - Association for Slavic, East European and Eurasian Studies), valamint Zachar Péter Krisztián meghívása a 2015-ben megrendezendő "The Age of Corporatism – Regimes, Representations and Debates" című portugáliai konferenciára is biztosította.

A kutatócsoport munkájának szakmai körökben történt ismertetésén túl törekedtünk feltárt ismereteink beépítésére az oktatásba is. Ennek köszönhetően a Kodolányi János Főiskola Történelem BA és Nemzetközi Tanulmányok MA szakján is immár háromszor féléves kurzust hirdettünk "Gazdasági válság, társadalmi kihívások, történelmi válaszok Európában" címen. A kutatást vezető Zachar Péter Krisztián a KÉSZ Aquinói Szent Tamás Akadémia, valamint a Szent Korona Szabadegyetem keretében több alkalommal tartott egész napos szemináriumot fiatal értelmiségieknek kutatási témánkhoz kapcsolódóan. Az eredményekről több ismeretterjesztő cikk is született online médiumokban. Szintén fontos eredménynek tartjuk, hogy elkészült tudományos segédmunkatársunk, Rigó Balázs MA-szakedzője az ELTE-n, mely a

kutatás témájában egyéni kutatómunkán, forrásfeltáráson és -elemzésen alapszik (az egyik legjelentősebb magyar hivatásrendi gondolkodó, Varga László S. J. – idehaza eddig ilyen szinten nem értékelt és elemzett – tevékenységét mutatja be). A Kodolányi János Főiskola programjának köszönhetően a főiskolán is immár 3 BA-szakot záró dolgozat témájaként is szolgált kutatásunk kerete.

Mindezekon túlmutatóan a társadalmi feszültségek és gazdasági válságjelenségek kezelésének (eszme)történelmi mintái a mai gazdasági környezetben is segíthetnek a társadalom, gazdaság és politika holisztikus szemléletmódjához visszatérni. A múltbéli tendenciák elemzése segítséget nyújthat a jelen csapdáinak elkerülésében és a különböző aktorok együttműködésének tapasztalatai elvezethetnek egy modern, emberközpontú, a gazdaságot nem célnak, hanem eszköznek tekintő érdekiegyenlítő társadalmi-gazdasági képviselői modell létrehozásához. Mindez az államigazgatás számára költséghatékony megoldásokat, a társadalmi és gazdasági érdekek számára pedig nagyobb sikert eredményezhet.

Dr. Zachar Péter Krisztián
kutatásvezető